

FŐISKOLÁK ALAPÍTÁSI KÍSÉRLETE SZÉKESFEHÉRVÁRON (1841-1847)

FARKAS GÁBOR

Székesfehérvár polgárosodó társadalma igényelte a felsőfokú iskolákban végzett szakembereket. 1794-ben a választott polgárság nevében a szószóló kérte a városi tanácsot, forduljon az uralkodóhoz, hogy (más szabad királyi városok mintájára) a városnak engedélyezze egyetem vagy akadémia alapítását.

Még ez évben a kőszegi kerületi tábla (ítélőtábla) itteni elhelyezését kérelmezték, 1802-ben pedig a pécsi királyi akadémia Székesfehérvárra telepítését szorgalmazták.¹ Székesfehérváron az 1840-es években két kísérlet történt főiskola alapítására, de mindkettő a város alacsony anyagi ellátottsága következtében nem sikerült.

A város egyetlen középfokú tanintézete, a ciszterciek gimnáziuma volt, ahol a hat osztály elvégzése után a tanulók a pesti egyetemen, az ország jogakadémiáin, vagy a birodalom más felsőfokú intézményeiben folytathatták tanulmányaikat. A végzett hallgatók közül kevesen tértek vissza Székesfehérvárra.

A városi tanács a felsőfokú tanintézetek létesítésének szándékairól meghallgatta a kezdeményezéseket, és napirenden tartotta azokat. A tanácsi üléseken több ízben hoztak határozatot, bár csak addig tárgyaltak, ameddig nagyobb anyagi áldozatokat nem kellett hozniok. A kiadásokat ugyanis az adózó polgárságnak kellett volna fedeznie. Az előterjesztéseket a tanácsüléseken a választott polgárság (*electa communitas*) képviselője, a szószóló (*tribunus plebis*) tette meg. (A 18. század elején ez a 60 tagú testület lépett a városi összes választó polgárság helyébe.) A választott polgárság, de maga a tanács is, a főiskola működésével a városi közélet élénkülését vélte megvalósulni, s többször hangoztatták, hogy Pest-Buda közelsége nyomasztja a várost, a mezőgazdasági termékeknek, a kézművesek iparcikkeinek kevés a vásárló közönsége, a politikai és a kulturális rendezvények iránt a lakosság közömbös. Egy kormány szerv vagy főiskola feloldaná ezt a társadalmi depressziót.

A PÁPAI REFORMÁTUS FŐISKOLA ÉS KOLLÉGIUM ÁTHELYEZÉSÉNEK KÉRDÉSE

1840-ben a tanács tudomására jutott, hogy a dunántúli Református Főiskola és Kollégium működéséhez alkalmasabb helyet keresett, ugyanis a főiskolai vezetés a pápai mezővárosi miliót nem találta megfelelőnek. Feltétlenül nagyobb városban, lehetőleg szabad királyi státussal rendelkezőben vélték megtalálni a kollégium és a főiskola szabadabb működését, ahol a városi hatóság megfelelő anyagi támogatást nyújthat. Az 1840. május 4-i fehérvári tanácsülésen a szószóló okmányt mutatott

be, amely a pápai főiskola és kollégium áthelyezésével volt kapcsolatos. Az okmányt Bottlik János táblabíró szerkesztette, aki maga is kálvinista hitű, és kapcsolatban állt a tanintézettel. Bottlik szavahihető ember, 1818-tól ügyvéd Székesfehérváron, 1840-től táblabíró, 1836-tól sárkeresztúri birtokos.² A szószóló felolvasta az okmányt, amelynek tartalmából a tanácsi tagság megtudhatta, hogy a tanintézet komolyan keresi új működési helyét, sőt azt is, hogy Komárom szabad királyi város ígéretet tett fogadására. Bottlik táblabíró kifejtette, hogy a komáromi ajánlat nem végleges, még lehetőség van a tanintézet székesfehérvári elhelyezésére. A tanácsülés határozata: Bottlik táblabíró úr lépjen érintkezésbe székesfehérvári „hitsorsosaival”, és tőlük szerezzen információt a kálvinista intézmények fogadásáról, s a táblabíró a következő tanácsülésen jelenjék meg, tájékoztassa a tagságot a helyi kálvinisták állásfoglalásáról. Boros Imre városkapitány felszólalása módosította a határozatot: a tanács és a választott polgárság közösen tájékozódjék a helyi református hitközségi eljárásánál a kérdéses tárgyban.³ A június 9-i gyűlésen a helyi református gyülekezet elöljárói megjelentek, és kérdést intéztek a tanácsi vezetőkhez: a tanintézetek fogadása esetén mekkora lenne az anyagi támogatás. Ezt annál inkább is kérték megjelölni, mert június 30-án Veszprémben egyházkerületi gyűlést tartanak, ahol a tanintézetek áthelyezésének és fogadásának kérdését a fehérváriak fel fogják vetni.⁴ A fehérvári képviselők az intézetek fogadásáról mint eldöntött tényről beszéltek a szuperintendensnek (püspök), aki szintén az anyagi támogatásról érdeklődött, amit a városi tanácstól írásban kért.⁵ A következő tanácsülésen a tagság megszavazta az anyagi támogatást: a város új épület emelése esetén (az építés idejére) átengedi az egyik tégláégetőt, és szabad fejtést engedélyez a kőbányában. Felajánlott még 10 ezer ezüstforintot. Amennyiben új épületet nem kíván a főiskola létesíteni, abban az esetben a város átadja a belvárosi elemi tanoda épületét. (Ez a mai Hiemer-Font-ház Iskola utcai szárnya.) A város azonban fenntartja magának a tulajdonjogot az épületre, akár újat építene a főiskola és a kollégium, akár a belvárosi elemi tanodát kapja meg. Say István városi bíró (iudex urbanus) a tárgyalás végén kénytelen megjegyezni, hogy a „pápai oskolát szívesen látja”, de a város túlnyomó többségű pápista hitű lakossága idegenkedik a főiskolától... „nem helyes, ha egy katolikus nép elöljárója református főiskolát támogat”. Ezzel le is zárult a pápai tanintézetek fogadásának folyamata, de a helytartótanáctól sem érkezett meg a jóváhagyás. A pápaiak nemcsak az anyagiak elégtelen voltát kifogásolták, de érezték, hogy a katolikus többségű lakosság averziójával is számolniuk kell. Korabeli felfogás: egyáltalán hogyan gondolta a 100 fős fehérvári kálvinista gyülekezet, hogy a református főiskolát áthelyezik Székesfehérvárra?

Ezzel kapcsolatban megemlíthjük, hogy a városi vezetés korábban kitért a helyi kálvinista lakosság jogos követeléseire elől. 1786-ban országos rendelkezés folytán lehetőség adódott volna Székesfehérváron református templom építésére, prédikátor fogadására. A fennálló rendelkezés értelmében, ahol a református hiten élők száma meghaladja a 100 főt, fogadhatnak prédikátort. A városi tanács azonban a refor-

mátus lakosság számarányához csak az önálló egzisztenciával rendelkező családokat számította, és kizárta onnan a mesterlegényeket, szolgálkat, napszámosokat.⁶ Az önálló református gyülekezet a városban 1824-ben jött létre, ennek előtte a (Sár-)keresztesi egyház adminisztrálta a székesfehérváriakat.⁷

A reformátusok még ebben az évben temetőhelyet kértek a várostól. A tanács kikerlte a belvárosi (Puretits Ignác) és a felsővárosi (Mayer József) plébános véleményét, akik memorandumban tiltakoztak a temető kijelölése ellen. Amennyiben a katolikusok számára kijelölt temetőkben reformátusok temetkeznek papjaik szertartásai mellett, ez a város ősi szabadsága megsértése lenne, mely szabadságot a városi privilégiumlevélben rögzítették. A tanácsi végzés szerint nincs szükség külön temetőhelyre, egyébként is a temetők városi tulajdonúak, a tanács engedélyezi, hogy oda a reformátusok temetkezzenek papjaik szertartásai szerint, de szónoklatot nem tarthatnak.⁸ A reformátusok a tanácsi határozatot a helytartótanácsnál megfellebbezték, ahonnan utasították a várost, hogy a temetőt a reformátusok számára ki kell jelölni. 1825-ben a temetőt 400 négyszögöl területtel a sóstói országút mellett ki mérték.⁹ 1827-ben a gyülekezet előljárósága templom, lelkészlak és iskola számára kért telket. A tanács megbizonyosodott a gyülekezet anyagi erejéről, a telket kiadta, és hozzá az egyik tégláégetőt és a kőfejtőt is biztosította. A templom közadakozásból épült, akik között volt Barkóczi László, a katolikus klérus feje (megyés püspök), sőt a városi tanács is.¹⁰ A református gyülekezet a későbbi évtizedekben bebizonyította életképességét; példát szolgáltatott a város lakosságának hazafias érzelmeiről, a nemzeti kultúra ápolásában, játékonkodásban.¹¹

BÖLCSÉSZETI FŐISKOLA ALAPÍTÁSI KÍSÉRLETE

A pápai főiskola áttelepítésének sikertelensége után a város további lépéseket tett felsőfokú intézet létesítésére. 1840 szeptemberében delegációt küldött a megyéspüspökhöz, nyújtson támogatást líceum alapításához. A delegáció a püspöktől azt a választ kapta, hogy anyagi lehetőségei az intézmény alapítására jelenleg nincsenek, s amíg a líceum megvalósításra nem kerül, addig a ciszterci gimnázium lehetőséget biztosít a bölcsészeti stúdiumok tanítására.¹² A delegáció tagjai: Say István városbíró, Haáder Pál polgármester (magister civium), Boros Imre városkapitány (urbis praefectus), Baur György tanácsnok (consiliarius), Eischl János aljegyző (vice notarius), Katona András szószóló (deprecator).¹³

1842-ben egy katonatiszt úszóiskola létesítésére tett ajánlatot. Terve szerint a Kiszling-kertnél levő malomzúgónál építi ki az uszodát. A gyakorlásra lehetőséget adott volna arra, hogy a növendékek és a katonák naponta 1-1 órát gyakorolhatnak a malomzúgónál. A területet 25 évre bérben kérte a katonatiszt.¹⁴ 1845. január 21-én arról értesülünk, hogy a városi hatóság egy testgyakorló iskola létesítésére adott engedélyt. Weiss Ferdinánd, a katonai nevelőház testgyakorló oktatója, aki öt éven át eredményesen tanította a növendékeket, a városban szándékozott iskolát nyitni.

Weissnek meghagyták, hogy az épület kiválasztására adjon javaslatot a tanácsnak, az úszógyakorlatokat pedig a Malom-csatorna kiszélesített részében végezheti. Ez az iskola azonban nem jött létre.¹⁵

A nagyprépost (Farkas Ferenc) ígéretet tett a városi tanácsnak, hogy egy felsőfokú tanintézményt anyagi támogatásban részesít. Az 1845.évi januári tanácsülésen akadémia alapításáról beszélt, amely a tagság körében általános tetszést keltett. A tanács 30 ezer ezüstforint támogatást ajánlott meg a „tudományos nagyiskola” létesítésére. Kikötötte azonban, hogy a tanári státusok betöltésébe beleszólási joga legyen. A város küldöttséget menesztett az országos főméltóságokhoz: a nádorhoz, a tárnokmesterhez, a tanulmányi bizottság elnökéhez, és több helytartótanácsi hivatalnokkal értekeztek, akik az ügyet felkarolták. Közben a helytartótanácshoz eljutott az az információ, hogy a nagyprépost bölcsészeti főiskolát szándékozik alapítani. A tanulmányi bizottság szerint a bölcsészeti főiskola helyett Székesfehérvárnak inkább ipari tanodára van szüksége. A nagyprépost azonban megmaradt eredeti szándéka mellett, de ígérte, ipariskolára is juttat megfelelő összeget.

A nagyprépost a tanácsülésen koncepciózus tájékoztatást adott a bölcsészeti főiskola alapításáról, szervezéséről. A többi között kijelentette, a városi nőnevelő intézetre szánt összeget a bölcsészeti főiskolára fogja fordítani. (A nőnevelő intézet 1842-ben nyílt meg. Az alapítványt a nagyprépost tette 35 ezer forint tőkével és a Rózsa utcai házának adományozásával. A ház értéke 20 ezer forint volt. Az intézet 1847-ig működött. Fenntartója a fehérvári püspökség volt.)

A bölcsészeti főiskola épületének a kaszárnya melletti katonai kórházat szemelte ki, amelyhez a nagyprépost halála után a saját házát csatolja. Ez az ún. Farkas-ház a Megyeház téren. Az átalakítás költségeit a városi pénztárnak kell fedeznie. Szükséges az épületben két tanterem, „múzeum“ (fizikai kísérletek céljaira), fenyítőterem, pedelluslakás. Házának átépítése során szintén kialakítható az emeleten két tanterem, az udvari földszintes épületek (csűr, istálló, takarmányos helyiség, cselédség lakásai) helyén további termeket lehet létesíteni.

A nagyprépost leszögezte: a főiskola professzori karát a székesfehérvári egyházmegyéből kell kiválasztani, mert ez alapítói jog, és a kinevezést a mindenkori megyés püspökre ruházta. Az intézmény igazgatójának kinevezése viszont felségjog (ius summi imperii), de javaslattevő ebben az esetben is a megyés püspök. A prodirektori (helyettes igazgató) státust a nagyprépost magának vindikálta, halála után pedig a káptalan egy kanonokja töltse be ezt a tisztséget. A főiskolán a következő tárgyakat oktassák: matematika, építészet, vízműtan, fizika, gazdaszattan, természettudomány, logika, metafizika, egyetemes és hazai történelem, szónoklattan, hittudomány, szépirodalom. Két professzor évi fizetése 500-500 forint, kettőé 300-300 forint, a papnevelő intézeti filozófiaprofesszor 50 forintot kapjon, a pedellus évi 30 forintot. Két professzor és a pedellus szolgálati lakást az intézetben kapnak, a többi professzor a papnevelőben lakjon. Kikötötte még, hogy a filozófiát és a történelmet a papnevelő intézeti tanárok latin és magyar nyelven oktassák.

Az alapítványi tőke 28 ezer pengőforint, melynek kamataiból (6, ill. 5%) a fizetéseket a városi pénztár fedezi (1680 pengő forint.) A város a költségekhez 680 pengő forintot ígért, az intézet működéséhez évente kétezret fizetett volna. A városi tanács a kiadásokat és az épületátalakításokat elfogadta, de a jelenlevő népnevelési bizottság vezetőjének információjára a városbíró megjegyezte, ragaszkodik ahhoz, hogy a tanárok és a direktorok kinevezéséhez a városi hatóság javaslattevő szerepe érvényesüljön, és ezért az egyházi hatóság mellett meg kell hallgatni a várost is. További megjegyzésük: „az egyházi férfiakon kívül a professzorok között helye legyen világi személyeknek”.

Az 1845. május 13-i tanácsülésen, ahol Miskey Ferenc polgármester elnökölt, az alapítványból a városra eső terheket elfogadták, bár kritikai felszólalások is elhangzottak. Itt mindenekelőtt a szószóló kijelentései voltak súlyosak. Tsida János szerint a város nagy költségekbe veri magát a bölcsészeti főiskola alapításával, mert a nagyprépost által adott tőkét nem az épület átalakítására és berendezésére fordítják, hanem azzal csak a működést biztosítják. A városnak a mindennapi kiadásokat fedeznie kell, amelyek tetemesek, és az adózókat terhelik az épület átalakítása, a professzori szolgálati lakások berendezése 4200, a fizikai kísérleti eszközök beszerzése 200, az épületkarbantartás évi 50, a professzorok 5 éven át tartó fizetéskiegészítése 2800 pengő forintot igényel. Köztudomású, hogy a városi alsó fokú tanodák alacsony színvonalúak, az épületek rozogák, a tanítók száma kevés, és még mindig vannak olyan városrészek, amelyekben a szegény sorsú lakosság fiai egyáltalán nem részesülnek elemi oktatásban. A szószóló megjegyezte, hogy a városi költségekre a felettes hatóság felfigyel, és valószínű, hogy a főiskolai működésre az engedélyt nem adja meg. (A két felsővárosi és a tóvárosi fiókiskolák kétosztályosok és magyar nyelven oktattak. A normáliskolákra viszont annál inkább szükség volt, mert iparostanoncokat a 3. osztály elvégzése után vehették fel a céhek.)

Say István és Baur György tanácsnokok az átalakítási munkák magas költségeit kifogásolták. Mesteremberek kiküldését javasolták, akiknek konkrét számokkal igazolniuk kellett a munkák utáni költségtérítést. A polgármester jelentéséből értesülünk arról, hogy az iratokat felterjesztették a helytartótanácshoz. Az alapítványi okmány egyes pontjaival a tanácsvezetés nem értett egyet. A kórházépületet nem tartották alkalmasnak intézeti célokra. Ezt a kiküldött mesteremberek szakvélményéből szűrték le. A városvezetés kijelentette, hogy más alkalmasabb házat is tudnak ajánlani erre a célra. Az alapítványi okmány nem rendelkezett a professzori szolgálati lakások felszereléséről, a kiszolgáló személyzetről, a cselédségről, amelyek szükségesek az intézet működéséhez.

Megállapították, hogy a város kiadásai megközelítik a nagyprépost által letett tőke összegét. A nagyprépost belátta, hogy a városi költségek magasak, ezért 5 éven keresztül 2-2 ezer forintos részletekben 10 ezer ezüstforintot ajánlott meg az alapítványi tőkéhez. Az alapítványi tőke kezelését a káptalani pénztár 20 évre vállalta el. Ez azt is jelentette, hogy az évi 6%-os kamatot a káptalan fizesse ki a professzoroknak,

a cselédségnek. Ebben az időben az a hír járta, hogy a kamatokat országos rendelkezésre 5%-ra leszállítják. Ebben az esetben a tőkekamat nem elegendő a fizetésekre. A kamathány pótlására a városi tanácsot kötelezte volna az alapító, ami évi 50 ezüstforint, melyet 32 esztendőn át kellett volna fizetni. A főbíró kijött a sodrából az újabb és újabb követelések kapcsán. Kijelentette: semmiféle további terhet nem hajlandó vállalni, bár az eddigieket teljesíteni fogják.¹⁶

Az alapítással kapcsolatos tárgyalások elhúzódtak, s korrekciókkal lépett fel a tanács, de az alapító is. Az alapító okirat négy példányban elkészült, és azt 1846 elején Budára, a helytartótanácsához küldöttség vitte, amely tárgyalta a nádorral, a tárnokmesterrel, a Tanulmányi Bizottság elnökével és több főhivatalnokkal, akik valamennyien támogatásukról biztosították a várost. A helytartótanáctól érkezett válaszban ismételten felszólították a nagyprépostot, hogy bölcsészeti főiskola helyett ipartanoda alapítására lehetne fordítani a pénzt, amely „a kor igényeinek, s e hon szükségének” inkább megfelel. A nagyprépost azonban ragaszkodott a bölcsészeti főiskolához, de ígérte, hogy a jövőben lesz alkalma ipartanoda alapításra.

A választópolgárság visszatért az elemi iskolák fejlesztésére, amely feltétlen megoldást kívánt. Egyelőre a négy fiókiskolát javasolták normáliskolává fejleszteni.¹⁷ A tanács ezt az előterjesztést elfogadta, a főiskola megnyitását pedig az 1848-1849-es tanév kezdetére tervezte, melyet a nagyprépost támogatott.¹⁸ A bölcsészeti főiskola a nemzeti függetlenségi küzdelem közepette nem jött létre; az alapító császárpárti tevékenysége pedig nem szolgálta az alapítólevélben lefektetett elveket.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a székesfehérvári alapítványi bölcsészeti főiskola szervezését tárgyalja. A városi vezetés a tőkés fejlődés első évtizedeiben hiányát érezte a felsőfokú szakembereknek. Ezt a hiányt helyi főiskola alapításával kívánta volna megoldani, de szöbe került más városokban működő felsőfokú iskola vagy intézmény városba történő telepítése is. Ezek a kísérletek sikertelennek bizonyultak. A városban élő nagyprépost, aki magas jövedelemmel rendelkezett, indítványozta a felsőfokú intézmény létrehozását, melynek berendezését, fenntartását elvállalta, saját házáat ajánlotta fel a felállítandó intézmény számára, a városnak az átalakítási költségeket kellett volna vállalni. Hosszas tárgyalások után az alapítási okirat elkészült, melyet Budára küldtek a tanulmányi feladatokat ellátó hivatalba. Kifogást a helytartótanács emelt, szerinte nem bölcsészeti fakultásra lenne szükség a városban, hanem ipari szakképesítést adó középfokú iskolára. Az alapítványt tevő nagyprépost megígérte, hogy a szakiskolát is megszervezi, és ragaszkodott a bölcsészeti fakultáshoz. A városi vezetés az engedélyt megkapta. Közbe jött azonban az 1848-1849-i nemzeti fellángolás, melyhez a nagyprépost ellenségesen viszonyult, így a tervezett fakultás nem valósulhatott meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Prot. sess. (Protocollum sessionale= Tanácsülési jegyzőkönyv.) Székesfehérvár város Levéltára.
(SzVL)

FMTÉ VIII, 1974 (*Fejér Megyei Történeti Évkönyv*)

Lauschmann Gyula (1899): *Székesfehérvár története, III.*

Farkas Gábor (1980): *Politikai viszonyok Fejér megyében, 1919-1945.* Akadémiai Kladó, Bp.
(Jelzetben: Farkas G.)

JEGYZETEK

- 1 Prot. sess. A.,1794. 596., 1065.; A.1802. 503.
- 2 FMTÉ VIII, 1974. 116.
- 3 Prot. sess. A. 1840. 984.
- 4 Uo.1278.
- 5 Uo. 284.
- 6 Uo. A.1786. 272.
- 7 Farkas G., 21-22.
- 8 Prot. sess. A.1840. 925.
- 9 Uo. A. 1825. 1325.
- 10 Uo. A.1827. 1351., 1522., 1523.
- 11 Lauschmann, III. 79.
- 12 Prot. sess. A.1840. 2076; A.1841. 962.
- 13 Uo. A.1840. 2075.
- 14 Uo. A.1842. 904.
- 15 Uo. A.1845. 217.
- 16 Uo. A.1845. 205., 209., 252., 608., 801., 2479., 3914., 4256.
- 17 Uo. A.1846. 336., 919., 950.
- 18 Uo. A.1847. 3059.